

DEMÉNY LAJOS

A Székely Oklevéltár új sorozata

Mielőtt a Székely Oklevéltár új sorozata eddig megjelent két kötetéről és a nyomdában lévő harmadik kötetéről, valamint a kiadvány közeli és távlati tervéről írnék, szükségesnek tartom tájékoztatni a kedves olvasót az előzményekről és körülményekről, amelyekben kiadásra került az új sorozat első két kötete.

1971 nyarán a Román Akadémia bukaresti N. Jorga Történettudományi Intézete keretében felállították a Nemzetiségtörténeti Osztályt. Munkaprogramja meghirdeti a *Székely Oklevéltár* újrakezdését. „Több megbeszélés tárgya volt a *Székely Oklevéltár* új sorozatának elindítása. A viták során olyan elgondolás született, hogy az új sorozat ne legyen csupán folytatása a réginek, azaz ne szorítkozzék csak a székelyekre vonatkozó okleveles anyag közzétételére, hanem ölelje fel a székely székek naplóit, az összeírások és lustrák anyagát, a székely városi, kézműipari és kereskedelmi életet tükröző források kiadását. Mivel az okleveles anyag kiadásának kellő előkészítése sok időt igényelne, úgy döntöttünk, hogy még ez évben (1971-ben) hozzáfogunk Udvarhelyszék XVI. század végi magyar nyelvű jegyzőkönyveinek előkészítéséhez. A Székely Oklevéltár új sorozatának első három-négy kötete tehát ezt az anyagot ölelné fel. Tervünk szerint két éven belül az első kötet már az olvasók kezében lesz. E nehéz és felelősségteljes munka irányítását Pataki József egyetemi tanár vállalta” (Demény Lajos: *Nemzetiségtörténeti munkaprogram*. Korunk 1971. 8. szám. 1131. old.)

Ezek szerint 1973-ban a *Székely Oklevéltár* új sorozata első kötetének meg kellett volna jelennie. Mire a kiadásra kész szöveg nyomdafestéket látott, bizony nem két év, hanem tizenkettő telt el Újra azoknak volt igazuk, akik a Nemzetiségtörténeti Osztály felállításához fűzött derűlátást megkérdőjelezték.

Igaz ugyan, hogy a kezdeményezést (amelynek elindítója az akkori bevett szokások szerint csak az RKP főtitkára lehetett) nagy figyelem kísérte. Még az osztály létrehozásának napján az új osztály vezetőjét felkereste a Román Televízió és az esti híradásban közvetítették nyilatkozatát. A rendelkezésére álló másfél perc alatt a nemzetiségtörténeti kutatás elodázhatatlan feladatai között megemlítette a Szabó T. Attila szerkesztette *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, a Gustav Gündisch összeállította *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* V. és következő kötetek sürgős kiadását, az erdélyi magyar elbeszélő források közlését és másokat is Ezek között első helyen állott a *Székely Oklevéltár* új sorozata.

1973 elejére kiadásra készen állott az 1577 és 1590 közötti korszakot magában foglaló udvarhelyszéki bíraskodási jegyzőkönyvek szövege. Ám a Román Akadémiai Kiadó elzárkózott a kézirat kiadásától. Bár 1975-ben kiadta az *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* V. kötetét, de a *Székely Oklevéltár* első kötete kéziratának kiadását különféle ürügyekkel halogatta. Ekkor talált rá e sorok írója arra a titokban tartott belső jelentésre,

amelyet még az ötvenes évek végén maga Eugen Stanescu, a Román Akadémia Kiadójának akkori igazgatója készített az *Urkundenbuch* V. kötetének kiadásával kapcsolatban. Természetesen ellenezte a közlést. Szerinte Gustav Gündisch professzor, a közismert erdélyi szász kutató és a kötet szerkesztője egyoldalúan válogatta ki a kiadásra előkészített okleveleket. Noha azt Eugen Stanescu jól tudta, hogy jelentésével félrevezeti a döntést hozó fórumokat, és persze egyetlen példát sem tudott felhozni arra, hogy Gustav Gündisch legalább egy, az erdélyi szászok történetére vonatkozó oklevelet mellőzött volna, mégis azt állította, hogy a szerző csak azon oklevelek szövegét vette fel a kötetbe, amelyek a szász felsőbbrendűséget bizonyítják Erdélyben a románokkal szemben. A hosszú, csaknem harminccoldalas jelentésben részletesen kifejtette, hogy nemzetiségtörténetre nincs szükség, és az ilyen kutatások csak a „mesterséges szeparatizmust” táplálnák, mivel szerinte sem az erdélyi szászoknak és annál kevésbé az erdélyi magyaroknak nem volt saját történelmük. Történelmi múltjuk csak függeléke az egységes és oszthatatlan román történelemnek. A nemzetiségtörténeti kutatás csak az osztályellenség ügyét szolgálja, a „román nép és a nemzetiségek testvéri egységének bomlasztását”.

Külön helyet foglalt el ebben az „érvelésben” a *Székely Oklevéltár* kérdése. A jelentés szerzője szerint az *Urkundenbuch* következő kötetének a kiadása már csak azért is elkerülendő, mert közlése bátorítaná a szeparatista és irredenta erdélyi magyar történészeket, hogy kezdeményezzék a románellenes *Székely Oklevéltár* folytatását.

Eugen Stanescu jelentése nyomán az ötvenes évek végén és a hatvanas évek kezdetén végleg levették a napirendről az *Urkundenbuch* folytatását. Az csak az erkölcsi perverzitás példaképe, hogy amikor az NSZK és a Ceausescu-féle Románia közötti viszony a történelem verőfényes oldalára került, Eugen Stanescu terjesztette és hitette el a németekkel, az erdélyi szászokkal, hogy ő mindig is az *Urkundenbuch* folytatásának a híve volt, harcolt is ezért, de küzdelme eredménytelen volt a sztálinista cenzúrával szemben. Mi több, „érdemeiért” több évre szóló Humboldt ösztöndíjat kapott a németektől mint az *Urkundenbuch* folytatásáért küzdő hős.

Csupán azért említettük meg mindezt, mert amikor a *Székely Oklevéltár* új sorozata első kötetének kiadásáról, illetve ki nem adásáról döntöttek a Román Akadémiai Kiadó javaslatára, az Eugen Stanescu jelentést újra előszedték és „érveit” felhasználták.

Így aztán az 1973-ban Demény Lajos és Pataki József által összeállított kötet kézírata tíz évig feküdt a Román Akadémiai Könyvkiadónál, illetve az általuk elküldött példányok a pártszervek és a hivatalosan nem létező cenzúra különféle fiókjában porosodtak. Közben a Nemzetiségtörténeti Osztály vezetőjének is be kellett látnia, hogy ezt az osztályt a Történettudományi Intézet keretében, az intézet vezetősége és Tudományos Tanácsa minden jóindulatú támogatása ellenére nem azért állították fel, hogy valóban a romániai nemzeti kisebbségek történetét kutassa és az elkészített kéziratokat kiadja, hanem pusztán a külföldnek szánt propaganda céljából. Közismertté vált az osztályvezető válasza a kérdésre: mit csinálsz?; a válasz, ha a kérdés nem a szokásos udvariasságból fakadt, mindig egy és ugyanaz volt: Azt csinálom, amit, ha nem csinálnék, háromszoros fizetéssel honorálnák meg.

Álljon itt csak néhány adat arról, hogy miként próbálták elvenni az osztály munkatársainak és vezetőjének a kedvét attól, hogy nemzetiségtörténeti kutatást folytassanak. A Nemzetiségtörténeti Osztály egyetlen román belső munkatársát, aki az erdélyi századok történetét kutatta és értékes tanulmányt készített el a XVI. századi brassói céhekről, 1976-ban eltávolították az intézetből, sőt új munkahelyén megfosztották aláírási jogától. Neve alatt semmit sem közölhetett, még a legártalmatlanabb bibliográfiai kiadványokat sem.

Amikor az osztály vezetője megkereste a zsidó és a szerb szakembereket, közöttük nem egy jó ismerősét, hogy külső munkatársként vegyenek részt a nemzetiségtörténeti kutatásban, pontosabban, hogy a zsidó szakemberek készítsenek tanulmánykötetet a romániai zsidóság történetéről, azokat eltanácsolták a megbízás vállalásától. Maga a Társadalom- és Politika Tudományi Akadémia akkori elnöke figyelmeztette az osztály vezetőjét, hogy tervétől álljon el, mert a pártvezetőség általa is elfogadott utasítása értelmében Romániában zsidó nemzetiség mint olyan nem is létezik, és ne teremtsen mesterségesen különben ismeretlen nemzeti kisebbségeket. Kérdésére, hogy ez esetben mivel indokolható Romániában az egyre nyilvánvalóbbá lett antiszemitizmus, érdembeli választ nem kapott. Helyette viszont a tiltó utasításról értesítették az intézet vezetőségét és párt alapszervezeti büroját. Mi több, amikor maga az osztályvezető kezdte összegyűjteni az erdélyi levéltárakban található forrásokat a zsidók történetéről, a megyei levéltárak igazgatói utasítást kaptak, hogy ilyen forrásokat ne szolgáltatassanak ki neki. Egyes megyei levéltári igazgatók ezt már úgy értelmezték, hogy a N. Iorga Történettudományi Intézet nemzetiségtörténeti osztályvezetőjét be se engedjék a levéltár épületébe, annak ellenére, hogy az intézet igazgatója részéről, aki mellelleg az RKP Központi Bizottságának is tagja volt, ilyen értelmű levéllel rendelkezett.

Kezdetben a felkért romániai szerb történészek is igenlő választ adtak az osztályvezető felkérésére, hogy külső munkatársként tanulmányokat készítsenek a romániai, főleg bánási és Krassó-Szörény vidéki szerbek története köréből. Ennek ellenére az együttműködés, számunkra ismeretlen okok miatt, elmaradt.

Tetőzte mindezt a N. Iorga Történettudományi Intézet ellen 1976 nyarán foganatosított intézkedés. Ennek keretében eltávolították a kutatói személyzet negyed részét, közöttük nem egy kiváló szakembert, megszüntették az intézet hagyományos osztályait és az osztályvezetői állásokat. Így 1976 nyarától formailag már nem létezett Nemzetiségtörténeti Osztály sem. Egyesek szerint éppen ezen osztály tevékenysége váltotta ki a radikális átszervezést. Ebben nem kis része volt az akkori Párttörténeti Intézet vezetőségének, illetve azon személyeknek, akik jó kapcsolatban voltak a párt főtitkárával.

Ugyancsak 1976 tavaszán másik kellemetlen meglepetésben volt része a Nemzetiségtörténeti Osztálynak. Még 1974 végére elkészült – Bodor András professzor, Imre István egyetemi előadó tanár és az alulírott szerkesztésében – annak a 14 tanulmányt magában foglaló tanulmánykötetnek a kézírata, amelynek eredeti címe ez volt: *Tanulmányok a romániai magyarság történetéből*. Ám a kiadás késett, noha a Politikai Könyvkiadó Bitay Ödön által vezetett Nemzetiségi Szerkesztősége mindent elkövetett mielőbbi megjelenése céljából. A két évig tartó huzavona ürügye két tanulmány volt. Mindkettő új

és ismeretlen régészeti leleteket foglalt magában a magyarok letelepedéséről Erdélyben. Mindent megmozgattak annak érdekében, hogy ezt a két tanulmányt kivetessék a kötetből. Vége-hossza nem volt a véleményezéseknek. Végül ezek szövege jóval meghaladta a két tanulmány terjedelmét, és annak ellenére, hogy a kora feudális kori régészet legjobb román szakértője, Ion Nistor, a Román Akadémia levelező tagja kedvező szakvéleményt készített róluk, a nem szakemberek véleménye kerekedett felül. A hivatalosan nemlétező cenzúra nem engedélyezte a két tanulmány közlését, sőt a hozzájuk csatolt fontos szemléltető anyagokat „elvesztették”.

Az utolsó pillanatban újabb kellemetlenség érte a kötet szerkesztőségét. Felhasználták a kötetet koordináló Bányai László akadémikus és a Nemzetiségtörténeti Osztály vezetője közötti sajnálatos félreértésen alapuló feszültséget. Az előbbi javaslatára megváltoztatták a kötet címét. Az új interetnikus viszonyok ferde nézetét tükröző cím így hangzott: *Tanulmányok a magyar nemzetiség történetéből és testvéri együttéléséből a román nemzettel*. Amikor az osztályvezető elfogadta a címet abból a megfontolásból, hogy két önálló közösség szerepel benne: a román nemzet és a romániai magyar nemzetiség, a kezdeményezők vérszemet kaptak. A kötet már ki volt nyomva, amikor a terjesztés jóváhagyására került sor, egy újabb címre jött utasítás. Az új változat: *Tanulmányok a magyar és székely (sic!) nemzetiségek történetéből és testvéri együttélésükről a román nemzettel*. Az utasítás állítólag a párt főtitkárától származott. A Nemzetiségtörténeti Osztály vezetője visszavonta a kötethez írt Bevezetőt és megtagadta, hogy neve a kötet szerkesztőbizottságában megjelenjen. A nyílt szembeszegülést nem rejtette véka alá, inkább minden úton terjesztette azt. Tiltakozását írásban átadta a Politikai Könyvkiadó vezérigazgatójának, Walter Romannak. Közösséget vállaltak vele a kötet szerkesztőbizottságának többi tagjai, beleértve Bányai Lászlót is, valamint a szerzők többsége. Így aztán maradt a régi cím, illetve annak második változata, amely maga is képtelenség volt. Ám a szembeszegülésnek az ára az lett, hogy a következő kötet kéziratát öt évig tartó huzavona, átdolgoztatás, jelentés és feljelentés, tortúra és fenyegetés után letiltották, a Politikai Kiadó Nemzetiségi Osztálya éléről Bitay Ödönt eltávolították, a Nemzetiségtörténeti Osztály vezetőjétől ideiglenesen megvonták a közlési jogot.

Részletesebben számoltam be ezekről, mert mindez közvetlenül érintette a *Székely Oklevéltár* új sorozatának sorsát. Kibújt a szeg a zsákból. Az 1919-ben a trianoni béke előkészületein dolgozó román kormánybizottság megrendelésére elkészült az a tanulmány, amelynek értelmében már nem csupán a moldvai csángók, hanem a székelyek sem magyarok. Az előbbieket „Moldvában elmagyarosított románok”, az utóbbiak, vagyis a székelyek pedig önálló, a magyar nemzettől idegen nemzeti közösséget alkottak volna. Ez a nézet került a román köztudatba a harmincas évek végén folytatott fasisztoid vérvizsgálat nyomán kifejtett széles propagandakampány hatása alatt.

E nézetet magáévá tette a romániai kisebbségekkel és elsősorban a romániai magyarsággal szemben sovén álláspontra helyezkedett pártpropaganda. A Párttörténeti Intézet, a diktátor testvére által vezetett Hadtörténeti Intézet teljes fegyverzetben lépett fel és nyíltan hirdette, hogy a székelyek nem

magyarok. A fasiszta propaganda fegyvertárából elővették már azt „a vérvizsgálati kutatásokra alapozott eredményt” is, hogy a székelyek tulajdonképpen „erőszakkal elmagyarosított dákok”. Már szó esett arról is, hogy létezne külön, a magyartól teljesen eltérő székely nyelv is. A székelyek magyarságát tagadták olyan közismert román történészek is, mint Stefan Pascu akadémikus.

Mindez az 1977 január elején tartandó népszámlálás előkészítésének légkörében történt. E sorok íróját nem érte meglepetésszerűen a közlési tilalom, ugyanis székely történeti tanulmányaiban éppen az ellenkezőjét hirdette. Azt is tudomására hozta a népszámlálást előkészítő statisztikai hivatalnak és különbizottságnak, hogy teljesen üresjárat és felesleges idő- és energiapazarlás az egész propaganda a székelyek nemmagyarságát illetően, mert maguk a székelyek mindenképp jobban tudják, hogy melyik nemzethez tartoznak. Egyik neves, a két világháború között élt román jogász és kiváló közíró szavait idézve megemlítette, hogy a természetellenes propaganda évszázadokon át sem vezet a várt eredményhez, és hogy épp az ellenkező hatást váltja ki. Lehet, írta ezt C. G. Costa-Foru, mert róla van szó, hogy sikerül pénzzel, kiváltságokkal vagy megfélemlítéssel pár száz opportunistát megnyerni a kétes ügynek, de a szembenálló nemzeti közösség soraiból verbuvált áruló opportunistákra nem lehet és hosszú távon nem érdemes interetnikus kapcsolatot építeni. Nem lehet szerinte, mert aki természetadta hovatartozását mulandó anyagi, erkölcsi vagy más kedvezmények árán kész elárulni, annak már nem lesznek és nincsenek gátlásai a tekintetben, hogy bármikor azokat is elárulja, akik megvásárolták, ha akad valaki, aki az árulásért többet fizet.

A már említett légkörben a jelen sorok írójának nem voltak illúziói, hogy a romániai magyarságtörténeti tanulmányok második kötetében közlésre szánt tanulmánya C. G. Costa-Foruról nyomdába kerül. Nyugodt lelkiismerettel számolhatott be 1976 decemberében, hogy a székelyek nemmagyarságát hirdető sovén propaganda, hatvan év leforgása alatt kevesebb mint 350 magát nem magyar, hanem különálló székely nemzetiséginek valló egyént szült Romániában. A szám maga is gyanút keltő, mert figyelemmel kell lenni a népszámlálók törekvésére, hogy ez a szám minél nagyobb legyen. Lehet, hogy a párt- és biztonsági apparátusban dolgozó székelyek elenyészően kis része vállalja magyar nemzetiségi hovatartozása megtagadását, ám ez a szám minden propaganda és nyomás ellenére nem sokkal fogja meghaladni az ezer személyt. Valójában ez be is következett. Az 1977. január 7-én tartott népeségi összeírás hivatalosan közzétett adatai 1064 magát székely nemzetiségűnek valló személyt tartanak számon.

A hiszékeny nemzetiségtörténeti osztályvezető abban tévedett viszont, hogy akkor még nem ismerte fel, hogy a hivatalos álláspont kreálta székely kérdés és a *Székely Oklevéltár* új sorozata kötetei kiadásának késleltetése között szerves volt az összefüggés. Volt ennek a hiszékenységnak, ha úgy tesszük, naivságnak egy az ügyre nézve kedvező hatása. További munkára sarkallta a *Székely Oklevéltár* újabb kötetei kiadásra készítő két-három szerzőt, abban a hitben, hogy egyszer csak sor kerül az elfekvő kéziratok kiadására, ám az el nem készült kéziratok nyomdafestéket soha sem fognak látni. Míg az előbbi csak remény maradhat, az utóbbi teljesen biztos! Ebben a fáradozásaikban a oklevéltár szerkesztői maguk mellett érezték a romániai magyar tör-

ténészek egyre csökkenő, de mondhatni megszállt tagjait, érezték, élvezték a munkájuk iránti tiszteletet, megbecsülést és a velük szemben megnyilvánuló rokonszenv megannyi jelét, még abban a zord gyergyói tél idején az erdő kellős közepén tartott író-olvasó találkozón is, amelyre egy fakitermelő munkásokat szállító autóbuszban került sor, és ahol a 8–10 órás kemény fizikai munkát végző székely favágók hosszú órákig tartó, éjszakába nyúló találkozón faggatták a *Székely Oklevéltár* egyik szerkesztőjét. Mindez táplálta önbizalmukat, meggyőződésüket, hogy munkájuknak van és lesz értelme, fogantja.

Tapasztalták a bizalom, a segítőkészség megannyi jelét, amikor az első kötet végre nyomdába került. A szigorú és kiadványunkat féltő lektorálás András János szerkesztő részéről, a Kriterion Könyvkiadó akkori igazgatójának, Domokos Gézának a bátorsága, hogy a kiadást kezébe vegye, diplomáciai érzéke a kiadás elé állított nehézségek elhárításában, a nyomdai szedők figyelmessége, a korrektorok, a technikai szerkesztő és grafikus példás munkája, a történész kollégák és mindenekelőtt Kiss András, volt levéltáros segítőkészsége, később a könyvterjesztők fáradozásai valóságos közüggé tették a *Székely Oklevéltár* új sorozatának megjelenő első két kötetét. Egyszerű emberek százai, ezrei vásárolták meg a kimondottan szakembereknek, a legszigorúbb értelemben tudományos igénnyel vagy legalábbis szándékkal készült kiadványt, amelyből a leadott megrendelés meghaladta a huszonötzres példányszámot.

Ez a gazdag és feledhetetlen élmény életre szólóan kárpótolta a szerkesztőket, pontosabban feledtette a sok tortúrát, amelynek keserű ízű poharából a kiadvány szerkesztőinek, kiadóinak volt mit lenyelniük több mint egy évtizeden át

Már a fentiekből is kitűnik, hogy tényleg naivság volt a Nemzetiség-történeti Osztály vezetője részéről a remény, hogy a Román Akadémiai Kiadó valóban kiadja a *Székely Oklevéltár* új sorozatát, és ezzel sikerül megtörni a magyar nyelvű kiadványokkal szembeni felszámolás politikáját, noha épp az ellenkezőjét mind több jel és főleg intézkedés aggasztóan bizonyította. Előbb felszámolták a Román Akadémiai Kiadó Hajós József vezette kolozsvári szerkesztőségét. Ezután a hatvanas évek elején a kiadó megtagadta bármilyen magyar nyelvű tudományos munka kiadását, míg végül éppen 1976-ban összehívták azt a tanácskozást a Román Akadémia elnökségén, amelynek eredeti célja a több mint 70 akadémiai folyóiratból az egyetlen magyar nyelvű, évente négyszer megjelenő Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények fel függesztése volt.

Amikor eredetileg a legmagasabb szinten elfogadták a Székely Oklevéltár új sorozatának a kiadását, a döntést hozó személyek tájékoztatlansága játszott bizonyos szerepet. Azt hitték ugyanis, hogy a kiadvány már magában bizonyítani fogja, hogy a székelyek nem magyarok. A közlésre előkészített magyar nyelvű bíraskodási jegyzőkönyvek a ferde elképzelés tarthatatlanságára szolgáltattak döntő érveket, ugyanis a beszélt magyar nyelvet rögzítették mind a tanúvallomások, mind a felperesek előadott keresete és az alperesek válasza jegyzőkönyvbe történő foglalásával. Nem véletlen, hogy az 1976-ban a Molnár József és Simon Györgyi szerkesztette *Magyar nyelvemlékek* című

akadémiai kiadványba felvették az 1589. december 12-én Udvarhelyszék bíráskodási jegyzőkönyvében található tetemrehívás szövegét, a Szék ezzel kapcsolatos ítéletével egyetemben.

Ezzel tulajdonképpen már jeleztük a kiadvány fontosságát nem csupán a történész szakemberek, hanem a nyelvészek és a néprajzos kutatók számára is.

Párját ritkító forrásról van szó, amelyet a kutatók eddig Szabó T. Attila, Imreh István és Pataki József kivételével nem használtak fel.

A több kéz által írt bíráskodási protocollumok/jegyzőkönyvek szövege, betűhű kiadásának előkészítése alaposan próbára teszi még a paleográfiában jártas szakembert is

A ránk maradt, igen bőséges mennyiségű részek bizonyítják, hogy az eredeti bíráskodási jegyzőkönyvek megszenvedték az idők mostohaágát. Az első súlyos veszteség akkor érte a székelyudvarhelyi Székelytámadt, a későbbi Csonka várban őrzött jegyzőkönyveket, amikor 1599. november elsején a zendülő székelyek, a jegyzőkönyvekben rögzített tanúvallomások szerint főleg a csikiak, feldúlták, felgyújtották és lerombolták a várat. A támadásban feldúlták és szétzilálták az egész széki levéltárat s benne a bíráskodási jegyzőkönyvek eredeti rendjét, állapotát. Nem fér hozzá kétség, hogy egész részek már akkor megsemmisültek.

Nem kímélték a jegyzőkönyveket sem a későbbi harcok és háborúk (közöttük a tatárdúlások), sem az emberi hanyagság. Székelyudvarhely városát nem vették körül olyan várfalak, mint Szebent, Brassót, Besztercét vagy Kolozsvárt, a levéltári anyag tárolása, rendszerezése és megőrzése sem állott az erdélyi szász városok szintjén.

Csaknem véletlenszerűen kerültek egy és ugyanazon levéltári jelzet alá az egy csomóba rakott jegyzőkönyv részletek. Nem egyszer egy és ugyanazon per anyaga különböző csomókba került. Mondhatni, az egész anyag ömlesztett állapotban található a Kolozsvári Állami Levéltár Udvarhely-széki állagában. Ezért a kiadás előkészítésében a kötetek szerkesztői az évenkénti időrendi szempontot tartották a legmegfelelőbbnek, ám az éveken belüli időrend szerinti összeállítást már kénytelenek voltak mellőzni. Viszont egy és ugyanazon, hosszú évekig tartó per anyaga a különböző évek rendjét követi.

Miután a pereskedési jegyzőkönyvek teljes anyagát feldolgozták az 1600. évvel bezárólag, a harmadik kötet végén közölt, viszonylag részletes regesztákban jelezték az összefüggéseket, akkor is, amikor az egy és ugyanazon perre vonatkozó jegyzőkönyv részletek már a levéltári jelzetek szerint is más és más csomóban voltak találhatóak, vagy az évenkénti időrend betartása miatt megtört a folytonosság. A regeszták pótolják tehát a levéltári átrendezés hiányát, de megjegyezzük, hogy egy esetleges átrendezés sem nyújt megnyugtató megoldást, mert nem egyszer az üresen maradt lapokra, oldalakra vagy oldalrészekre más, későbbi perek jegyzőkönyvét írták le. A sok fejtörést okozó regeszták felhasználása minden bizonnyal megkönnyíti a kutatást. Ezért minden álszerűséget félretéve, merjük ajánlani a kutatók figyelmébe a harmadik kötetben található regeszták szövegét és a kötetek végén megjelentetett részletes név- és tárgymutatókat, az egy és ugyanazon csomóban található jegyzőkönyvek szövegéhez fűzött jegyzeteket. Ezekben mindig jeleztük,

ha az eredeti jegyzőkönyv szövegét áthúzták, illetve az idők folyamán a papír szétmállott vagy belőle részek szakadtak ki.

A kiadvány szerkesztői a nyelvész és történész szakemberekkel folytatott viták és részletekbe menő megbeszélések után az új sorozat első kötete 13. és 14. oldalain rögzített elvekben állapodtak meg, amelyeket a szöveg közlésében követtek. Ezek közül, a már említettekén kívül, itt csupán azt emeljük ki, hogy a „magyar szöveget betűhű” átírásban készítették kiadásra, különös tekintettel arra, hogy a nyelvész szakemberek is használhassák a kiadást, ne kelljen a nehezen hozzáférhető eredeti szöveghez fordulniok.

A kiadvány második kötetében és még inkább a harmadik kötet összeállításánál értékesítették mindazokat a kritikai megjegyzéseket, amelyek az első kötet kiadása után megjelent méltatásokban, ismertetésekben fellelhetők. erről részletesebb beszámolót közölnek a II. kötethez fűzött Előszóban.

A kezdeményezés és a kiadvány jelentőségét illetően bátran merjük állítani, hogy a háború utáni romániai magyar bölcslelettudományok terén felmutatható legjelentősebb eredmények sorában a *Székely Oklevéltár* előkelő helyet foglal el Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára*, Jakó Zsigmond *A Kolozsmonostori Konvent Jegyzőkönyvei* című kétkötetes kiadványa után a *Székely Oklevéltár* új sorozata áll, még akkor is, ha nem tévesztjük szem elől a Kriterion Könyvkiadó Fehér Sorozatában megjelent rendkívül fontos forrásközléseket és feldolgozásokat. Persze a nézőpont és a kutató érdeklődése határozza meg, ki mit talál értékesebbnek és fontosabbnak a kiadványban, illetve a benne közölt forrásanyagban. Már maga az a tény, hogy egy eddig teljes egészében fel nem tárt új forrást helyez előtérbe, igen figyelemre méltó.

A XVI. század végi székely történelem kutatói eddig a *Székely Oklevéltár* régi sorozata nyolc kötetében (ide soroltuk a Barabás Samu által 1934-ben kiadott kötetet is) fellelhető okleveleket, az erdélyi országgyűléshez vagy a fejedelemhez küldött székely panaszleveleket, a székely jogrend forrásait, közöttük az 1555. évi Constitutiót, az első falutörvényeket, az országgyűlés határozatait, a csak részeiben ránk maradt és eddig feltárt székely katonai összeírások részeit, a városi kiváltságleveleket, céhszabályokat és az 1566 júniusa után kiállított fejedelmi adományleveleket használhatták fel, illetve azokat a további dokumentumokat, amelyeket egyik vagy másik kutató a levéltárakban feltárt. A bíraskodási jegyzőkönyvek viszont érthetetlen módon elkerülték figyelmüket, pontosabban az anyag alapos feldolgozását feltételező munka riaszthatta őket vissza. Pedig az összes eddig említett források egyike sem versenyezhet összetettségében, sokoldalúságában a bíraskodási jegyzőkönyvekkel.

A perek folyamán a mindennapi élet jelenik meg a kutató előtt, kezdve a székely jogrendtől a mentalitásig, a gazdasági és társadalmi viszonyoktól és adottságoktól az erkölcsi normáig, az írástudástól a szokásokig, a kisebb és nagyobb közösségek hétköznapi életét megszabó, azt befolyásoló jelenségektől a történelmi múlt számontartott fontosabb eseményeitől, a nyílföldosztás rendjéig, a székely örökség sajátosságáig stb. Találunk elég példát arra, hogy a jegyzőkönyvek fontos támpontot biztosítsanak a kutató számára akkor is, ha a székely paraszti gazdálkodás kérdéseit, a ház és a gazdaság belső berendezé-

sét, a munkaeszközöket, a mezőgazdaság különböző ágazatait, a faluközösség belső szerkezetét, az emberi méltósághoz való ragaszkodást vizsgálja. Véleményünk szerint az 1562. évi székely felkelés után kialakult állapotok, társadalmi viszonyok kutatásában nincs olyan forrás, amely a bíraskodási jegyzőkönyvek forrásértékével felvehetné a versenyt.

Bónis György kiváló tanulmányából a székely jog és a Werbőczy István Hármaskönyvében rögzített magyar jog viszonyáról némi fogalmat alkothattunk arról, hogy miben állott a székely jogrend sajátossága. De mindezt csaknem kizárólag a jogelvek és a jogelmélet szintjén tehetjük. A bíraskodási jegyzőkönyvekben rögzített ügyvédek érvelése, a felek vetekedése, a tanúvalomások és nem utolsósorban a széki határozatok és ítéletek viszont részleteiben tárják fel, hogy miben állott, hogyan működött a két jogrend, vagyis a feudális jogrend és székely szokásjog viszonya a vitatott kérdések megítélésében, a döntéshozatalban, nem is beszélve arról, hogy más forrásból egyszerűen meg sem közelíthetjük a perrendtartás menetét, a különböző igazságszolgáltatási fórumok hatáskörét és egymáshoz való viszonyát, a Fejedelmi Táblára történő fellebbezés feltételeit, a tanúk meghallgatásában bevett szokásokat, a bíraskodást végző és az ítéletek végrehajtását biztosító szerveket, a jegyzőkönyvbe felvett feljegyzések bizonyító értékét, az előszóban előadott és az írásban rögzített bizonyítás viszonyát.

Valamivel részletesebben csupán egy kérdést ragadunk itt ki, amire más forrásban még utalás is alig található. Minden év kezdetén vagy évközben az ügyfelek külön regesztumba jegyeztették be a széki közjegyzővel vagy a vártartomány udvarbírájával bizonyos meghatározott összeg fejében a gyakran említett prókátorvallást, a felfogadott ügyvédek nevét. Ezek feladata volt képviselni ügyfeleiket a Széken, vigyázni arra, hogy azok érdekein csorba ne essék. Bár ebben és magában abban is, hogy ki kivel és miért perelt, sok volt a véletlenszerűség, mégsem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy minden faluban – nagyon ritka kivételtől eltekintve – volt legalább egy olyan írástudó személy, aki nem csupán írni és olvasni tudott, hanem ismerte a Werbőczy-féle Hármaskönyv minden részletét épp úgy, mint az országgyűlések széke-lyekre vonatkozó határozatait, az 1555-ben írásba foglalt székely szokásjog minden ágát-bogát. Ha kellett, írásban tudta előterjeszteni ügyfele dolgát. Csak egy mondat erejéig álljon itt a megjegyzés: nem találtunk a kötetekben olyan utalást a Hármaskönyv paragrafusaira, amelyek eltértek volna a bennük rögzített elvtől vagy egyáltalán pontatlanok lennének.

Ismert dolog, hogy Udvarhely anyaszék Keresztúr fiúszékkel együtt 129 települést foglalt magában. Ezzel szemben a név szerint is megemlített prókátorok száma meghaladja a másfél százat. Persze voltak közöttük közismert személyiségek is 10–15 prókátor annyira nagy tekintélynek örvendett, hogy prókátorsága biztosította számára a társadalmi ranglétrán való felemelkedés lehetőségét.

Van rá eset, hogy egyszerű falubíró foglalta írásba a tanúk meghallgatását és küldte meg a jegyzőkönyvbe vett vallomást a széki bírának. A jegyzőkönyvek nem egy esetben tesznek említést schola mesterekről, papokról, tehát írástudókról.

Mindez ékes bizonyítéka annak, hogy a szabad székely státusát körömszakadtáig védő paraszti közösségek intellektuális légköre, az írástudás szintje nem volt lebecsülendő. Ez feltételezi a falu szintjéig elért iskoláztatás meglétét, azt ugyanis, hogy az írástudásban a székely közélet más európai tájak írástudásával is felvehetette a versenyt.

A civilizáció szintjét illetően elég futólag végigolvasni a tárgymutató címszavait, a bennük fellelhető ruházkodási tárgyakat, a ház belső berendezését, bútortartát alkotó felszerelést, a mezőgazdasági eszközök egész táráát, a talajjavítás módzatait stb.

Külön elemzést érdemelne persze a székely társadalm szerkezet átmeneti, mély válságba jutott állapota az 1562. évi felkelés leverése utáni időszakban, amikor felbomlott a *tria genera sicularum* (székelynek három neve) hagyományos rendje: megjelent a *drabantok* külön rendje, a *fejedelmi jobbágyok* népes tábora, a *libertinusok* egyre gyarapodó csoportja vagy a székely *jobbágy-ság* csaknem végtelen sokszínűsége: az *örökös*, a *fejekötött*, a *confiskált*, a *confiscálás előtti- és utáni* –, az *adományozott- és ősjobbágyok* külön-külön csoportja, a jogi státusokban megnyilvánuló eltérésekkel. A *zsellérek* és *szolgák* rendje is bizonyos szóródást mutat. Az *előkelők* és *lőfők* társadalmi, gazdasági és jogi állapotában sok változás figyelhető meg. Az egész székely társadalom a legkritikusabb korát éri a Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek székely politikája nyomán kialakult újrendezés állapotáig. A társadalmi mobilitás, mondhatjuk, virágkora ez a maga válságos tüneteivel, bizonytalanságával. Már-már úgy tűnt, hogy a *ius regium** bevezetése és a *siculica haereditas*** sajátos jogi státusának mellőzése kihúzta a székely szabadparaszti társadalom lába alól a talajt. Az már csak a társadalom és közösség vitalitását, konokságát és életképességét jelzi, hogy Jakó Zsigmond szavával élve vissza tudta fordítani a történelem kerekét, szívós küzdelem és nagy véráldozat árán vissza tudta nyerni „régii székely szabadságát”, amelyhez mindennél inkább ragaszkodott.

Bár a székelység katonai szerepéről más források is bővebb információkat nyújtanak, mégsem mellőzhetők azok az adatok, amelyeket a bíraskodási jegyzőkönyvek tartanak előnk akár a havaselvi vagy moldvai, akár a bánági törökellenes harcok fontosabb eseményeiben való részvételükről, akár hadrendjükről vagy katonai kiképzésükről, fegyverzetükről essék szó. Konkrét utalások találhatók arra, hogy mivel járt vagy járhatott a hadikötelezettség, a szolgálat szigorú rendjének be nem tartása.

Külön mentalitástörténeti kutatást érdemelne a székelyek ragaszkodása szabadságukhoz, végsőkéig vitt küzdelmük, hogy tisztességükön és becsületükön csorba ne essék; a hazug, hamis tanúságot tevő, a tolvaj, az erkölceiben megingott személy miként vonta magára az egész közvélemény elítélését, opprobriumát.

Lüktet az élet a peres jegyzőkönyvekben, és ezeket a benyomásokat semmilyen más forrás nem tükrözi jobban, mint a bíraskodási jegyzőkönyvek.

* A király azon joga, hogy Székelyföldön is elkobozhassa hűtlenség esetén a birtokokat. Az 1562. évi országglyűlés vezette be a korábbi székely jog sérelmére.

** Székely örökség, amely – ellentétben a magyarországi jogszokással – még örökös hiányában sem szállott sohasem az uralkodóra. A székely jog tehát nem ismerte el magvaszakadás esetén a jószágoknak a koronára történő visszaháramlását, mint ahogy hűtlenség esetén sem állt módjában az uralkodónak a birtokokat elkobozni.

Nem térhetünk ki és nem is érezzük magunkat hivatottnak arra, hogy a magyar nyelvtörténet szakmájába kontárkodjunk. Azt viszont nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy mennyire ékes és színes az a magyar nyelv, amelyet a kereset és védelem előadói, a tanúk beszélnek. Mennyi fantázia és szín van annak a több mint háromszáz székelyudvarhelyi asszonynak a vallomásában, akik Pribék Gergely uram mellett vagy ellene tesznek vallomást, amikor a kapitány erkölcsstelenséggel vádolta őt! A sok ma már alig ismert vagy ritkán használt magyar szó, a szép mondatszerkesztés, az ember és természet viszonyát oly ékesen rögzítő beszéd mind megannyi bizonyítéka annak, hogy az udvarhelyszéki bíráskodási jegyzőkönyvek a párjukat ritkító források közé sorolandók, és a *Székely Oklevéltár* új sorozatának első három kötetében közölt anyag feledtet minden nehézséget, tortúrát, az eredmény, a szakemberek elé tárt forrás sokszínűsége megérte a kemény férfimunkát, a sok átvirrasztott éjszakát, aggodást és próbára tevő türelmet.

A kiadók további terveire vonatkozó rövid- és hosszútávú elképzelések az utolsó három évben bekövetkezett változások kapcsán az újragondolást teszik szükségessé. Az eredeti terv szerint az 1600. év anyagával bezárólag egyelőre el kell állni a későbbi udvarhelyszéki jegyzőkönyvek közlésétől, mert az évenként ránk maradt anyag meghaladja a kiadás lehetőségét. Számolni kell még a legszigorúbb igényű tudományos kutatóknak is azzal a jogos igényvel, hogy a Háromszék, Maros-, Csik-, Gyergyó-, Kászón-, és Aranyos-szék magyar lakossága is meg akarja ismerni a maga konkrét múltját, ápolni szándékszik örökségét. Meg kell értenie, hogy Udvarhely-szék története nem mérí ki az egész székelység történelmét.

Ennek megfelelően a N. Iorga Történettudományi Intézet két magyar munkatársa lemásolta és előkészítette kiadásra a XVII. századi marosszéki bíráskodási jegyzőkönyveket, azaz Nyárádtó fiúszék 1631 és 1646 közötti, Marosvásárhely századeleji és Marosszék jegyzőkönyveit.

Az elképzelés szerint következnek Csik- és Gyergyó-szék, valamint Háromszék periratainak az egyenkénti összegyűjtése, mert ez utóbbi székek esetében nem maradtak ránk külön állagban őrzött bíráskodási jegyzőkönyvek.

Az eredeti elgondolástól tehát el kell térni. Ezt hozták magukkal az 1989 decemberében lezajlott események. Elhárultak a kiadvány előkészítésének és megjelentetésének fontos akadályai. Egyelőre megszűnt a cenzúra, minden jóváhagyás nélkül közölhető a teljes anyag, és nem kell a szövegek olyan részeit mellőzni, amelyek „beárnyékolnák az erdélyi románokat”. Végre megnyíltak a romániai levéltárak. Elvileg hozzáférhetőek a levéltárakban őrzött, a XVI. és XVII. századra vonatkozó írott források. Igaz, hogy a munkatársak jóakarátán múlik sok minden, de ma már nem lehet megtagadni a titokórzásra való hivatkozással a levéltári anyag kiszolgáltatását. Ma már fehér hollónak számítanak az erdélyi levéltárakban dolgozó magyar nemzetiségű munkatársak, román kollégáik pedig, tisztelet a ritka kivételnek, nem ismerik a magyar nyelvet és a levéltárakban őrzött források zömét.

Más körülmény gördít áthidalhatatlan nehézséget a kiadás elé. Ha az a néhány megszállott szakember el is végezné legtöbbször önszorgalomból a levéltári anyag összegyűjtését, lemásolását és a kiadásra előkészítését, nincs

mód a kiadáshoz az anyagi fedezet előteremtésére. Az állami költségvetésből erre már nem futja. Támogatókat, támogatást kell keresni, illetve olyan kiadványok, forráskiadások felé kell irányítani a munkát, amelyek legalább az elején átsegítik a nehézségeken a *Székely Oklevéltár* új sorozatát.

Nagy az érdeklődés a székely történelem egy másik fajta forrása, a székely katonai összeírások, úgynevezett lustrák iránt. Ismert tény, hogy legalább Mátyás király uralkodása óta készítettek ilyen összeírásokat, lajstromokat. A XVI. század második feléből maradtak fenn részletek belőlük. Ott állnak javarészt feldolgozatlanul a XVII. századi székely lustrák, közöttük a rendkívüli értékű, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György utasításai és személyes ellenőrzése alatt készített összeírások és azok a XVII. század második feléből származók is, amelyeket csupán részben sikerült feltárni. Kiadásuk elképzelhetetlen volt 1990 előtt már pusztán jellegüknél fogva, mivel mindennél ékes-szólóbban bizonyítják a székelyek magyarságát. A férfilakosság összeírása fényt vet a falvak és más jellegű települések nemzetiségi összetételére, arra is, hogy a XVI. században és a XVII. század elején vette kezdetét a románok letelepedése a Székelyföldön, főleg Aranyos-, Maros- és Háromszéken. A romantikus nacionalista beállítottságú román történetírás és az ebben a szellemben nevelt román köztudat számára elfogadhatatlan volt „a mindenütt többségben lakó dák-római eredetű őshonos román lakosságról” vallott nézet és meggyőződés tükrében olyan levéltári anyagok közlése, amelyek enyhén szólva cáfolatát adnák a kutatószobákban kreált román történelemnek. Most, legalábbis egyelőre, a kiadásnak ilyen nehézséggel a cenzúra felszámolása után nem kell szembenéznie.

Ezek a szempontok vezettek oda, hogy jó pár évig a székely lustrák betűhű kiadása kerüljön a *Székely Oklevéltár* új sorozatának homlokterébe. Legalább a kellő számú szakember kiképzéséig várni kell arra, hogy a régi sorozat folytatására, új kiadására sort lehessen keríteni. Sok a munka és nagyon meggyérült a munkatársak száma. A huszonnegyedik órában kell a romániai magyar történész szakemberek képzését újra elkezdni. Ám van rá akarat, és éltet a remény, hogy minden nehézség ellenére ez is beindul.